

non fuisse incrementis. Tandem non solum praescriptionis leges, verum etiam imperantis moderatione, aequitate, sapientia, et populorum consensu atque acceptatione firmatur regni possessio atque stabilitas ita, ut sine universae societatis perturbatione antiquiora dominiorum iura evolere atque repetere non liceat; quamquam speciosae bellorum causae obtendi soleant. Ita Alexander bellum movit contra Darium hac conficta atque eminenti ratione, ut nempe de persarum adversus graecos iniuriis vindictam sumeret. Sub hoc apparenti iustitiae colore ambitionem et superbiam celabat Alexander, eo libentius ad bellum armaque propensus, quod Xenophontis et Agesilai expeditiones certam prosperi eventus spem facere victoriamque polliceri viderentur. Haec quidem breviter pro nostro instituto dicta sint. Neque nos quis reprehendat, quasi populorum regumque iura attingere audeamus. Ineptissimi quidem merito haberemur, si politicae bellique artes tradere adgrederemur, quod quidem persaepe facere non dubitant viri rerum bellicarum atque politicarum inexperti. Merito quidem incurreremus reprehensionem, qua oratoris de bello suscipiendo bellique disciplina disserentis superbiam repressit audiens Annibal, qui oratorem indigne ferens eum e suggestu deturbavit. Nobis autem belli iara, quantum ex primis ethices principiis colligi possunt, explicare licuit.

SECTIO II.

De virtutibus et vitiis.

De virtutibus intellectualibus sermonem, quantum satis est, iam antea habuimus. In hac igitur sectione praecipuas virtutes morales explicabimus. Quom autem de iis multa in his institutionibus dispersa legantur, ne actum agere videamur, ea praesertim exponemus, quae ad virtutum praxim habitusque acquirendos et vitiorum fugam conducunt. Porro virtutes omnes licet ad Deum referantur, ita tamen dividi possunt, ut aliae ad Deum spectent, aliae ad nosmetipsos, aliae tandem ad proximum dirigantur. Quare primi capituli, quod est de virtutibus, tres erunt articuli pro triplici virtutum divisione. Quom autem vitia sint virtutibus opposita, hinc statim nascitur triplex secundi capituli, quod de vitiis inscribitur, divisio. At quia vitiorum fomes et origo est perversorum adfectuum impetus, ordo doctrinae postulat, ut de adfectuum natura et origine alium articulum adiungamus. Tandem licet ethicarum institutionum finis primarius sit, ut recte vivamus, atque nosmetipsos noscamus, non tamen a moralis philosophiae scopo alienum est, ut ad aliorum hominum, quantum coniectari licet, cognitionem perveniamus. Quare has institutiones ultimo concludemus articulo, qui erit: *de coniectandis hominum moribus.*

CAPVT I.

De virtutibus moralibus.

ARTICVLVS I.

De virtutibus, quae ad nostra erga Deum officia spectant.

I.

Virtutes, quae ad Deum *immediate* referuntur, *theologicas* appellant theologi. Hae autem dumtaxat numerantur, *fides, spes* et *caritas*. At virtutes morales dicuntur, quae circa mores *immediate* versantur. Quum autem in his institutionibus philosophos non theologos agamus, virtutum moralium nomine intelligimus: *habitus voluntatis legi conformes*, quae quidem definitio et virtutes theologicas et morales generatim continet. Virtutum omnium basis et fundamentum est fides: *sine fide impossibile est placere Deo*. Etenim quum virtutum essentia ex ipsa actionum cum lege conformitate sit repetenda, patet, hanc esse virtutum omnium basim, ut legi credamus, ac proinde ut legis rerumque omnium auctori Deo fidem habeamus. Porro fides non nudam et speculativam dumtaxat Dei cognitionem importat, sed cultum Dei internum atque externum, ipsam religionem atque revelationis necessitatem compectitur. Quae quidem omnia in diversis harum institutionum locis iam fuse demonstrata sunt. Nunc observare

satis erit, fidem aliam esse *internam*, per quam scilicet actu interno ad sensum praebemus divinae revelationi; aliam autem *externam*, per quam actu externo, ore scilicet aut opere vel exteriori quocumque signo fidem testamur. Porro heic fidem generatim consideramus; eam vero quatenus virtutem divina gratia infusam contemplantur theologi. Fidei tum internae tum externae necessitatem demonstrat interni externique cultus divini obligatio, invictis argumentis iam antea comprobata; huius autem obligationis partes sunt plurimae.

Et primum quidem quum *invisibilia Dei per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciantur*, ad fidem excitandam valet rerum naturalium contemplatio. Ex his autem ad Deum debemus adscendere, divinamque opem enixe implorare. Cauter ergo vitandum est quidquid animis nostris dubitationem aliquam iniicere possit, fidemque nostram corrumpere. Quare religiosissime abstinendum est a perversis libris, quorum lectione vacillare posset fidei nostrae firmitas. Culpani itaque sunt maxime, qui in sanctae religionis doctrina non satis versati, ex impurissimo perversissimorum librorum fonte impietatis venenum incauti hauriunt. Neque ad librorum illorum lectionem admitti debent, nisi doctiores viri, qui discernendae et refellendae impietati sint idonei. Nec minus pernicioiosa sunt irreligiosa impiorum hominum colloquia, in quibus impudorato ore evomuntur iniuriosa et contumeliosa in sanctam religionem verba. Ab his colloquiis procul esse oportet, talesque homines frequentari non debent, nisi ut redarguatur, so-

lideque retundatur illorum impietas. Ex fidei necessitate manifestum est, in nullo casu licitum esse fidem exterius negare, falsam religionem simulare, vel minimam fidei suae suspicionem actu aliquo externo relinquere, ne intentato quidem mortis periculo. Et quidem omnium prima sunt officia, quae circa Deum immediate versantur, neque ea umquam violare licet. Non tamen fidem negare censendi sunt, qui fugiunt, ut saevientem persecutionem declinent: immo quum fidei suae periculum timeant, ipsa fuga fidem testantur. Id persaepe factum legimus in historia ecclesiastica a sanctissimis viris, qui fugam suam ipso Christi exemplo tuebantur. Christum enim ad declinandas iudaeorum insidias fugisse, fidem facit sacra scriptura. Si tamen saeviente persecutione nulli supersint ministri et pastores, qui fidelem populum hortari et in fide confirmare possint, in hoc casu pastorum munus et primaria erga Deum officia exigunt, ut populorum fidem periculo non exponant. Quare fidei constantiam ardentissimis precibus a Deo postulare debent, nec gregem sibi commissum licet deserere. Neque enim huius vitae brevitate aeternae vitae, divinae gloriae populorumque salutis fas est anteponere. Haec autem monita ad eos maxime pertinent auditores, qui sanctissimum fidei propagandae institutum profitentur.

II. De virtute spei, quatenus ad vitam aeternam refertur, iam satis diximus, quantum in philosophicis institutionibus licet. Huic adfinis est fiducia in Deum, qua nempe de bonitate divina

persuasi, firmo adsensu credimus, Deum omnia ad bonos fines dirigere. Itaque de bonitate divina minime dubitandum est, etiamsi res nostras ex voto minime succedere experiamur. Graviter errant, qui de status sui perfectione *in singulari* iudicare volunt. Persuasum ergo habere debemus, Deum vi sapientiae et bonitatis infinitae malum quoque ad bonos fines dirigere. In primis autem considerandum, ea quae nobis conducunt, Deum melius nosse, quam nec ipsi cognoscimus. Habenda nimirum est ratio non praesentis tantum, sed etiam futuri, atque etiam a divina providentia sapientissime constituti rerum omnium nexus. Qui haec probe attenderit, fiduciam in Deo collocabit: in rebus adversis patiens erit: mala ad bonum finem converteret, atque tandem divinae voluntati sese omnino conformem et paratissimum exhibebit. Quare animus hilaris et tranquillus fiduciae in Deum individuus est comes. Porro quamvis Deus sit infinite bonus, et in Deo omnem fiduciam collocare teneamur, haec tamen fiducia Dei invocationem non excludit: immo Dei invocatio ipsam in Deum fiduciam importat; eum enim frustra invocaremus, in quo non confidimus. Quatenus vero esse debeant orationis conditiones, iam antea satis fuse declaravimus. At quicumque sit invocationis nostrae eventus, etiamsi ex nostra voluntate res non contingat, Deo gratiae agenda sunt; quum Deus nihil velit, quod bonum non sit, omniaque etiam mala ad bonum finem referat. Ceterum quamvis in Deo fiduciam omnem ponere debeamus, haec tamen salutari divinae iustitiae

metu temperata esse debet. Quum enim Deus sit infinite perfectus, ei, quod malum est, placere non potest, ac proinde divinae perfectioni convenit iustitia *vindicativa*. Quare sanctitatem divinam in iustitia vindicativa timidi veneremur; et ita bonis operibus divinam iustitiam flectamus; et ita fiduciam cum timore indivulso nexu componere debemus. De timore autem alibi iam multa diximus. Vnum observare satis erit, religiosas quorundam hominum conscientias non ita divinorum iudiciorum metu percellendas esse, ut omnem fere salutis spem adiciant: neque etiam laxiores hominum improborum conscientias nimia in Deum fiducia erigendas esse ita, ut in peccatis audacter perseverent. Timidae conscientiae divina misericordia sublevandae; laxiores autem divinorum iudiciorum terrore ad bonum revocandae. Sed quamvis in dirigendis hominum conscientis prudentiae usus plurimum valeat, non tamen divinam misericordiam sine iustitia nec iustitiam sine misericordia praedicari convenit.

III. De *caritate* seu amore Dei nihil fere iis, quae antea diximus, superest adiungendum. Ex cognitione Dei seu ex fide fluit divini amoris officium, quatenus Deus est in se infinite bonus. Ex spe autem et fiducia oritur divini amoris obligatio, quatenus Deus est nobis bonus seu nostrum summum bonum. Itaque divini amoris incitamentum erit non solum adsidua divinarum perfectionum meditatio, sed etiam divinae bonitatis contemplatio. Si nempe Deum saepius cogitemus non solum tamquam infinite perfectum, sed etiam vel-

ut nostrae felicitatis bonorumque omnium auctorem, qui res omnes sapientissima providentia gubernat, omnia mentis, corporis et fortunae bona non secus ac res quascumque adversas ad finem bonum dirigit. Porro de amoris divini praecepto iam sermonem habuimus, atque etiam varias de amoris divini dotibus controversias obiter, quantum licuit, attigimus. Ceterum ex tribus praedictis virtutibus fide, spe et caritate profluit virtus *religionis*, qua nempe Deo velut rerum omnium auctori in fidei, spei et caritatis argumentum atque significationem internum externumque cultum exhibemus, infinitamque illius excellentiam testamur. Porro cultus, quo divinam excellentiam profitemur, *adoratio* sive cultus *latriae* vocatur. Hanc quidem vocem ambigam esse, et obsequium hominibus etiam praestitum aliquando significare certissimum est. Sed ineptissimae omnino sunt grammaticales nugae, quas de varia huius vocis significatione movere solent recentiores quidam haeretici. Neque enim ex vi huius vocis sed ex infinita Dei excellentia desumitur supremus cultus Deo debitus; et quaecumque sit usitatae vocis ambiguitas, eam ita dirimit suprema Dei excellentia, ut cultus Deo debitus, eodem licet nomine expressus, ab alio quolibet cultu hominibus exhibito ex infinita Dei natura facile distinguatur. Hinc verbis ludunt haeretici, dum catholicis huius nominis usum obiciunt. Ex ipso enim cultus obiecto et nominis et ipsius quoque ritus externi ambigua significatio statim evanescit.

ARTICVLVS II.

De virtutibus, quae ad hominum erga se ipsos officia spectant.

I.

Virtutum, quae ad nosmetipsos pertinent, omnium prima numerari debet *cognitio sui ipsius: nosce te ipsum*. Igitur cui animae notitia curae cordique est, singulas suas actiones actionumque finem diligenter debet expendere. Ita enim de actionum bonitate et malitia iudicium ferre poterit, peruersorum adfectuum latebras explorare et detegere, atque eorundem impetus reprimere. Neque hanc virtutem facile adquiret, qui tantummodo secum *habitat et colloquitur*, ut dicunt, aliorum omnino incuriosus. Ad hanc virtutem acquirendam multum iuvat, si nosmetipsos ex aliis cognoscere studeamus. Etenim ex aliorum exemplis nascitur virtutis aemulatio, facilius sentitur vitiorum turpitudine, atque alieno damno sapimus. Neque praesentes homines intueri satis est: utilissima esse potest praeteritorum temporum historia, quae gentium mores et consuetudines recenset, virtutumque et vitiorum exempla suppeditat. Quinam sit externus hominum status, quibus mutationibus obnoxius esse possit, quibusnam fortunae casibus iactetur, experientia domestica historiarumque volumina abunde docent; atque hinc pro status externi varietate, quae necessariae maximeque utiles esse possint virtutes, discere licebit. Verum si

attendamus, quanta in nobismetipsis aliisque observandis diligentia opus sit; haud quaquam mirum videbitur, homines a sui ipsorum cognitione tam longe alienos esse; quamvis ad summum huius cognitionis gradum se pervenisse facilius credant, qui vix in limine consistunt. Illud vero sui ipsius studium a teneris annis inchoandum est. Quia autem pueri ea, quae in aliis vident, facile imitantur, plurimum utilitatis haberet, si a primis annis ad notitiam sui ex aliorum factis hauriendam edocerentur, et ad bonum, quod in aliis laudant, imitandum, malum vero, quod reprehendunt, fugiendum, mature adducerentur. Etenim licet in prima pueritia ratione destituatur imitatio, ubi tamen ad maturiorem aetatem pervenerint, imitationis rationes facilius docentur. Consultum autem in primis est, ut pueris, quamprimum certo vitae generi destinantur, exemplum viri in eo genere excellentis proponatur imitandum.

II. Ex acquisita sui ipsius notitia *prudentiae* regulas derivare licebit. Est autem *prudentia: habitus exsequendi, quid in quavis actione particulari sapienter seu conformiter legi decretum est*. Si nosmetipsos noscamus, si quid valeant vires, probe intelligamus, iam nostris facultatibus uti facilius licebit, pro data occasione obvia impedimenta declinabimus, atque adiumenta in nostrum usum honestumque finem convertemus. Ex his autem patet, ad prudentiae habitum magis quam ad notitiam sui ipsius experientiam esse necessariam. Licet enim quis mentis suae facultates ingenique vires noverit, occurrunt tamen persaepe

inopinati casus, quos sola experientia longa atque difficilis praevidere potest. Hinc fit, ut iisdem positis ingenii mentisque facultatibus, maiori prudentia pollere soleant senes atque experti homines. Attamen quia in historiae monumentis referuntur plurima de hominum factis, quibus prudentia multum acui ac perfici potest; ideo accurata historiae tractatio experientiae vicem subit, et attendita historiae lectione breviori temporis spatio adquiretur prudentia, quae longiorem requireret experientiam. Porro ex prudentiae definitione manifestum est, in omnibus hominum actionibus certas esse prudentiae regulas, quae diuturnae experientiae fructus sunt. Has autem regulas qui optime novit, illisque in circumstantiis singularibus facili usu adhibet, hic prudentia pollet. At aliquem prudentiae habitu destitutum senties, si eum circumstantiis non praevisis turbari animadvertas. Contra autem, si quis circumstantias singulares tranquille circumspicit, et in colloquio cum aliis praesertim sibi ignotis caute sibimetipsi et aliis attendit, hunc prudentem colliges. Si autem ad negotii, quod quis meditatur, felicem exitum consultum sit, alios rei non esse conscios, taciturnitas prudentiae signum est. Ceterum maxime cavendum est, ne genuina atque sincera prudentiae notio corrumpatur, atque prudentiae loco habeatur fraus et simulatio, quas in rebus gerendis adhibere sibi gloriantur aliqui. Huius virtutis conditiones ipsa prudentiae definitio continet. Per prudentiam enim, quae *sapienter* decreta sunt, exsequimur; quare prudentiae individua comes est sa-

piencia. Haec autem definitur: *habitus, quo sine actionibus convenientes praescribimus, et rationes ad finem obtinendum aptiores eligimus*. Porro actionum nostrarum finis semper honestus sit oportet, ac proinde honesta rectaque esse debet via, qua ad finem tendimus, nihil ergo differt sapientia a prudentia, nisi quia exsequitur prudentia, quae sapientia decrevit. Itaque ad perficiendam sapientiam et prudentiam minime valent improborum hominum exempla, licet ad rectum finem obliquis viis citius aliquando perveniant: sed vir sapiens et prudens in omni re gerenda actionis finem finisque obtinendi media perpendere debet, et maturo iudicio deliberare, num actio sit licita, num licitus sit finis, ac tandem num licita sint media. Cavendum autem est, ne ex eventu de sapientia iudicium fiat. Fieri enim potest, ut propter impedimenta minime praevisa successu careat, quod sapienter decretum est. Deerit quidem prudentia, sed neque ex defectu prudentiae in aliquo casu de aliis quibuslibet casibus iudicandum est: qui enim in re aliqua inexpertus est, in alia expertissimus esse potest. Fatendum tamen est, hominem in aliquo casu imprudentem non omnino iniustam imprudentiae suae in aliis circumstantiis suspicionem iniicere. Et quidem vir sapiens et prudens omnes actionis circumstantias observare atque meditari debet, et ex iis similibusque exemplis operandi modum recta ratiocinatione concludere. Verum quia tot variae atque improvisae occurrere possunt conditiones, quas accurata ratiocinatione complecti non possumus, contingere fa-

cile potest, ut viri etiam sagacissimi prudentiam fallat eventus. At si infelix rerum susceptarum exitus saepius acciderit, iam non rerum difficultati sed imprudentiae merito tribuendas, atque is, qui in rebus gerendis audaciorem et infelicem sese persaepe prae-buit, rei cuilibet gerendae ineptus facile iudicari potest, quum vel nimia confidentia vel ratiocinationis defectu saepe peccaverit. Porro haec vitia omnibus fere, saltem difficilioribus, sese immiscet negotiis.

III. Non solum in quocumque rerum gerendarum eventu, sed etiam in quolibet humanae vitae casu rebusque adversis *fortitudine* opus est. *Fortitudo autem est: virtus, qua in vitae periculis et miseris secundum rectam rationem divinamque legem animum moderamur.* Fortitudini maxime locus est, si absque imminente periculo nostris erga Deum, erga nosmetipsos atque erga alios officiis satisfacere non liceat. Constanti animo pericula subeunda sunt, atque etiam instantis mortis metu contra legem divinam peccare nefas. Ex fortitudine tamquam ex radice nascuntur duae virtutes praecipuae; et primum quidem *patientia*, qua res adversas aequo animo divinaeque voluntati submisso toleramus. Itaque si res fuerint adversae, in divina providentia quaerendum est solatium, atque humanae calamitates in salutarem usum convertendae. Cogitandum praeterea est, impatientiam non solum adversus divinam providentiam peccatum esse, sed etiam nihil aliud efficere, nisi ut adversitates nobis fiant duriores minusque tolerabiles; *quod autem factum est: nequit esse non factum.* Vtile in primis erit, si

in rebus secundis meditemur, quatenus adversitates nos manere possint: minus enim feriant tela praevisa. Sed nullum est efficacius atque sanctius remedium quam propriae voluntatis *abnegatio* et perfecta cum divina voluntate conformatio. Ceterum patientia confundi non debet cum illa animi durtie, quae nulla re adversa aut propria aut aliena tangitur vel movetur, haec enim est inhumanitas ac immisericordia. Quatenus autem esse debeat animi nostri in rebus adversis adfectio, iam docuimus, ubi sermo fuit de malis physicis.

Si fortitudini in rebus bellicis locus sit, haec mutato nomine *magnanimitas* dicitur. Huic quidem virtuti laus maxima tribui debet, quum ad praeclare gesta patriae utilissima homines excitare soleat. At virtutis nomen non meretur, nisi ratione, iustitia, officio, bonique communis amore regatur. Neque virtutis titulo decorari potest furor bellicus, quo solius gloriae, ambitionis, stragisque ratione in medias hostium acies caeco impetu aliquando irruunt impavidi milites exercituumque duces. Itaque magnanimitatis virtutem ea solum constituunt incitamenta, quae ex patriae publicaeque salutis amore desumuntur. Verum virtutem hanc excitare maxime valet integra scelerisque pura conscientia: militi enim ad mortem ita comparato minus tremendum est belli periculum. Quod autem mediis in praeliis mortem imminuentem imperterriti adspiciant nonnulli, quibus maxime formidandum est momentum illud unicuique tremendum, id tribuendum est armorum furori, gloriae bellicaeque honoris stimulo. Et

re quidem ipsa non desunt heroum, ut vocant, exempla; qui morti bellicae sese impavidi ultro offerentes, in ipso tamen mortis lecto ignavos atque pusillanimes sese prae buerunt, cuius quidem varietatis ratio ex dictis manifesta est.

IV. Nihil est, quod prudentiam et fortitudinem magis exstinguat quam immoderatus ciborum et voluptatum usus. Necessaria ergo est *temperantia* seu: *virtus, quae ciborum voluptatumque usum secundum rectam rationem divinamque legem moderatur.* Vt igitur temperantiae studeamus, legi divinae contrariam esse intemperantiam, primo praesertimque cogitandum est. Neque tamen illicita, immo cum divino praecepto coniuncta sunt temperantiae incitamenta alia, quae ex mentis corporisque rationibus desumi possunt. Etenim intemperantia mentis corporisque vires enervat; iubet autem lex naturalis, ac proinde et divina, ut mentis corporisque curam habeamus. Licet ergo viri temperantis primarius finis esse debeat divinae legis observantia: consultum tamen est, intemperantes homines valetudinis ratione ad temperantiae virtutem convertere. Iis itaque persuadendum est, intemperantiam esse morborum plurimorum causam. Neque est, quod reponere possint, homines quosdam, etsi minime temperanter vivant, ad seram senectutem pervenire; quum alios contra videamus temperantiae deditos, non modo morbis conflictari, verum etiam ante diem obire. Haec autem pervulgata intemperantium hominum obiectio facile reffelletur, si moneamus, ob corporis habitum robustiorem vi-

ros intemperantes ad eam pervenire aetatem, quae multis, etsi temperanter vivant, negatur. Pro certo tamen habendum, ad proveciorem senectutem perventurum esse hominem intemperantem, nisi intemperantiae, ut ita dicam, gladio sibi mortem inferre. Quod ut manifestum fiat, non inutile erit, si longaeva hominum temperantium aetas, contra autem brevis et misera intemperantium vita percurratur. In casibus singularibus dantur quoque alia ad temperantiam incitamenta ex hominum externo statu reperenda. In homine voluptuoso comminari opportunum erit bonorum dilapidationem, senectutis egenae periculum, defutura ad liberorum educationem adiumenta. Haec quidem honestissima erunt temperantiae adminicula. Sed intemperantes homines ad sanctius consilium ob nobiliorem virtutis divinaeque legis amorem adducendi sunt. Porro temperantiae virtus non solum prohibet immoderatum voluptatis usum, sed illicitae voluptatis usum quemlibet omnino interdicit. Itaque temperantiae nomine continetur quoque *castitas*, quae est temperantia ab omni actu libidinoso. Quum autem sobolis procreandae gratia institutum sit coniugium, omnis actus sensitivus, qui ad meram voluptatem et libidinem refertur, castitati contrarius est, atque iuri naturali adversatur. Verum hoc argumentum fusius tractare non licet. Satis sit observare, contra castitatem non solum libidinoso actu peccari, sed etiam verbis, cogitatione et voluptate qualibet, quae libidinem excitare potest. Ad castitatis virtutem promovendam maxime valebit, si momen-

taneum illud, quod delectat, conferamus cum supplicio, quod in aeternum excruciat.

V. Tres virtutes hactenus enumeravimus, quae dici solent *cardinales*, eo quod aliae ab his dimanent. Inter virtutes illas quarta adiungitur *iustitia*, quae est: *virtus dirigens sui ipsius et aliorum amorem secundum sapientiam*. Quoniam autem sapientis est omnes actiones dirigere ad suorumque perfectionem, et ad Dei gloriam tamquam ad finem ultimum, iustus ergo ita sui ipsius aliorumque amorem moderatur, ut legi divinae conformiter agat, ac proinde etiam actiones non modo ad sui sed etiam ad aliorum commodum et utilitatem referat. Porro amor sui et aliorum praescribit, ut iustus pacta fideliter servet, ut alios ad paciscendum non inducat sive metu sive dolo, ut rem alienam non appetat, ut cum alterius detrimento rem familiarem non augeat, ut in contractibus alteri damnum non inferat. Haec iustitiae species, quae in contractibus valere debet, iustitia *commutativa* ab Aristotele appellatur. At iustitiae *universalis* nomen habet virtus, quae actiones nostras ita dirigit, ut neque in alios simus iniurii, nec quidquam agamus nostri vel alterius gratia, quod cum damno tertii coniunctum sit. Sed haec iustitia pertinet ad virtutes ex nostris erga alios officii derivandas.

ARTICVLVS III.

De virtutibus, quae ad nostra erga alios officia spectant.

I.

Ex universali omnium hominum amore derivantur virtutes omnes, quae ad alios referuntur. Alios homines tamquam nosmetipsos amare iubemur, ipsos etiam inimicos, huiusque amoris universalis officia iam demonstravimus. Optanda quidem sunt magis quam speranda haec aurea saecula, in quibus homines amice et fraterne vivant sine ambitionis invidiaeque tormentis. Quoniam autem amor oritur, si in altero perfectionem deprehendimus; ad amorem universalem proderit, si in aliis hominibus ad ea attendamus, quae laudem merentur, atque ea benigne interpretemur, quae reprehensione digna videntur. Praeter amorem universalem, quo omnes homines sese diligere debent, inter duos pluresve homines vigere potest amor mutuo reciprocis officiis coniunctus; hic autem amor *amicitia* proprie dicitur. Sunt autem bona omnia, quae amicitiam parere possunt, tria omnino, *iucundum*, *utile* et *honestum*, ut observat Aristoteles. Porro *iucundi* nomine intelligi debent sinceræ amoris deliciae, quae in virtute consistunt. Neque *utilis* nomine significari potest proprii commodi et lucri cupiditas; haec enim foret sui ipsius non aliorum amor. Genuinam honesti atque utilis definitionem iam antea explicavimus. Ce-

terum quum in amici perfectionibus posita sit amicitiae sinceritas atque diuturnitas, temere eligendi non sunt amici; atque magnopere cavendum est, ne lubricum sit et parum stabile amicitiae fundamentum. Porro quamvis amicitia in mutua perfectione fundata esse debeat, quia tamen in multis peccamus omnes, non statim ob levem causam abrumpendum est amicitiae vinculum: *demus veniam, petamusque vicissim.*

II. Ex universali hominum amore profluit *mansuetudo*, quae est: *virtus omnem erga alios offensionem removens.* Itaque vir mansuetus neminem ne inimicum quidem laedit, atque ad ignoscendum facilis est et propensus, etiamsi ipse offensionem aliquam patiat. Nemini igitur aliquam molestiam creabit, nisi ad damnum avertendum et emendationis causa, a durioribus remediis abhorrens, ubi leniora sufficiunt. Porro ut mansuetudinis habitum adquiramus, cogitandum est, saepius contingere, ut alios vel ex praecipitantia vel ex odio offendamus; quare ad condonandum nos faciles esse debemus. Mansuetudinis virtus cum *veritate* atque *taciturnitate* coniungitur. Mendacis scilicet atque calumniis alique lacessere inhumanum est, atque ea etiam vera pro palare, quae nostris erga alios officiis contraria sunt. Magna mendacii poena est, contra autem veritatis et taciturnitatis magnum praemium. Mentiendi et calumniandi habitus hominem nullius conscientiae prodit, atque vitii huius turpitudinem mendacemque hominem abhorrent, quotquot honestatem amant. Quoniam tamen plurimi hoc vitio conta-

minantur; si de aliis narrantur aliqua honestati adversa, suspensi iudicio esse debemus, et quae de aliis referuntur, quantum fieri potest, in meliorem partem interpretari. At contra quum taciturnitas caveat, ne intempestive proferantur, quae nostra erga alios officia reticere praecipiunt; magnum taciturnitatis praemium est, quod inimicitiae nullam det occasionem, sed plurimorum amicitiam conciliet.

III. Cum universali hominum amore coniuncta est *liberalitas*, quae est: *virtus hominum actiones dirigens circa opes gratis in alterum conferendas.* *Eleemosynae* appellantur, quae egentibus ad vitae necessitatem gratis erogantur. Confini autem non debet liberalitatis virtus cum vitio, quod *prodigalitas* appellatur. Qui opes pecuniasque erogat, profusionem hanc minime poscentibus nostris in Deum, in nosmetipsos, in alios officiis, is *prodigus* dicitur. Itaque quum nostra officia postulent, ut in nostram aliorumque utilitatem fortunae bona convertamus, si aliquis opes profuderit magis quam exigit nostra aliorumque utilitas, neglecta praesertim temporis futuri necessitate; is *prodigus* haberi debet. Ex liberalitatis definitione patet, oblata occasione salvisque in Deum, in nosmetipsos et in alios officiis, opes parari posse; eas tamen propter se appetendas non esse, sed ob nostram aliorumque hominum utilitatem et ad liberalitatis virtutem exercendum. Quia autem liberalitas virtus est; qui oblatam iustamque occasionem elabi paritur ad parandas opes, quibus se ipsum aliosque sublevare

possit, is incuriae reus est. Haec tamen generatim dicta sunt et pro universa hominum communitate; neque enim de parandis opibus sollicitos esse licet religionis viris, qui sua pauperum sorte contenti vivere debent, sacrisque ministeriis additi divitiarum curam abiicere. Sed plurima, quae privatis hominibus pro status sui conditione licita non sunt, universae societati necessaria esse saepe monuimus. Liberalitatis gradus insignis *magnificencia* dicitur, quae confundi non debet cum *luxu*, qui est insignis *prodigalitas*; ac proinde numquam licitus esse potest, nisi in significatione minus propria usurpetur. Sed de fictitia luxu utilitate iam antea quaestionem habuimus.

IV. Mansuetudini adfinis est *humilitas*, quae est: *virtus, qua ob bona sive animi sive corporis sive fortunae supra alios minime nos offerimus*. Neque tamen humilitati repugnat, si quis agnoscit, se in aliqua virtute aut intellectuali aut morali altero praestantiorum esse. Etenim quum ad sui ipsius cognitionem unusquisque eniti debeat; notitia sui ipsius, quum sit virtus, humilitati quae etiam virtus est, contraria esse nequit. Verum quaecumque sit nostra perfectio, nihil est, cur gloriemur: *quid habes, quod non accepisti?* Humilem de nobismetipsis opinionem concipiemus, si attendamus virtutum: quibus nos praeditos iactamus, infimum esse gradum, plurimis imperfectionibus nos laborare, in virtutum acquisitione gratias esse Deo referendas. Quod autem spectat ad virtutes intellectuales, observandum est, eas nullas fere esse, si cum infinita rerum cognoscendarum copia confe-

rantur; atque hunc doctorem esse fatebimur, *qui scit, se nihil scire*. Tandem si caduca esse cogitemus fortunae bona, iisque nullatenus fidentium, et virtutem alio quolibet bono longe excellentiorem esse, si oculos defigamus in multos tenuioris fortunae homines, qui virtutibus moralibus atque intellectualibus nobis sunt longe ditiores; ad humilitatis virtutem nos deducunt tam religiosae cogitationes. Conceptam de generis splendore conditionisque nobilitate superbiam facile reprimemus, si communem *ex nihilo* omnium hominum originem meditemur: en commune humani generis stemma: *vacuum* scilicet atque *nihilum*. His meditationibus adsueti homines non solum humilitatis virtutem adquirent, sed *modestiam* quoque, seu *virtutem, quae actiones nostras secundum rectam rationem divinamque legem circa honores dirigit*. Itaque humilis atque modestus homo honores minime appetit, iis tamen sese dignum praestat, suisque actionibus probat. Modestiam colet atque maxime amabit, qui diligenter perpenderit, quam turbulentis animi adfectibus misere torqueantur, qui honores avidè appetunt: nunc enim flagrant odio adversus eos, qui honorem ipsis deferre renuunt; nunc dolore corripuntur, quod honorem iis quaesiverint artibus, quibus eum consequi non potuerint; modo anguntur metu ob honorem quaesitum forte non obtinendum, vel obtentum deinde amittendum; modo invidia contabescunt ob honores aliis delatos. *Ecquis tot tantaque animi tormenta attendens, hominis ambitiosi vitam non iudicabit omnium infelicissimam?* Contra autem vir

modestus honores quidem promereri conabitur, de iis tamen consequendis haud anxie sollicitus; atque ad eos euectus, meditabitur non dignitati sed virtuti sincerum cultum exhiberi. Nec facile credit encomiis, quae sunt vanissimi sine mente soni, nisi facta vocibus respondeant. Itaque actiones laude dignas patrare studebit; neque de aura populari multum laborabit, serio cogitans in laudandis aliis maximam hominum partem non nisi aliorum *echo* esse, et sese habere veluti psittacos, qui haec, quae non intelligunt, verba recitant. Vir modestus hoc inanissimo elogiorum fumo minime pascitur, et nullum laudibus statuit pretium, nisi ab animo sincero atque intelligente profisciscantur. Porro in praecedentibus articulis consideravimus tantum virtutes *philosophicas* seu *naturales*, ubi scilicet actiones per solam honestatem et turpitudinem intrinsicam determinantur. At theologiam moralem pertinet tractare de virtutibus *christianis in ordine supernaturali*, relate scilicet ad *gratiam Christi et ad vitam aeternam*.

CAPVT II.

De vitiis.

ARTICVLVS I.

De vitiis, quae nostris erga Deum officiis opponuntur.

I.

Virtuti religionis seu nostris erga Deum officiis

adversantur errores omnes, quos theologiae naturali contrarios in metaphysica valide impugnavimus. Quare his erroribus praetermissis, de superstitionis vitio, religionis virtuti opposito, dicere satis erit. Neque tamen omittemus improborum quorundam hominum impietatem, qui sanctiores religionis ritus velut supersticiosos traducunt. *Superstitio* definitur: *veri aut falsi numinis cultus vitiosus atque inordinatus*. Hinc patet, duplicem esse superstitionis generatim consideratae speciem. Prima est falsi numinis cultus. De hac autem superstitione satis fuse diximus in theologia naturali. Altera autem est vitiosus veri numinis cultus, atque haec superstitio vitia continet plurima seorsum distinguenda. Cultus externus cum interno semper coniungi debet, alioquin in meram superstitionem degenerat. Superstitiosus ergo est cultus ille, qui in ritu mere externo consistit, et ad Deum non refertur. Itaque superstitiosi sunt, qui rebus creatis vim tribuunt et efficaciam, quae soli Deo competit. Talis autem cultus stoliditati magis quam superstitioni ut plurimum referendus. Hoc cultu peccant ineptissimi homines, qui in religiosis quibusdam rebus totam fiduciam ita collocant, ut de Deo beneficiorum omnium auctore nihil cogitent. Pius quidem et religiosus est orationum, sacramentorum imaginum, aliorumque id genus rituum usus, sed ad Deum tamquam ad ultimum finem dirigendus. Superstitioso etiam ritu Deum colunt, seu melius dicam, offendunt, qui Deum suis perversis affectibus servire volunt, eumque immoderata auri, bonorum, aliorumque id genus cupiditate invo-